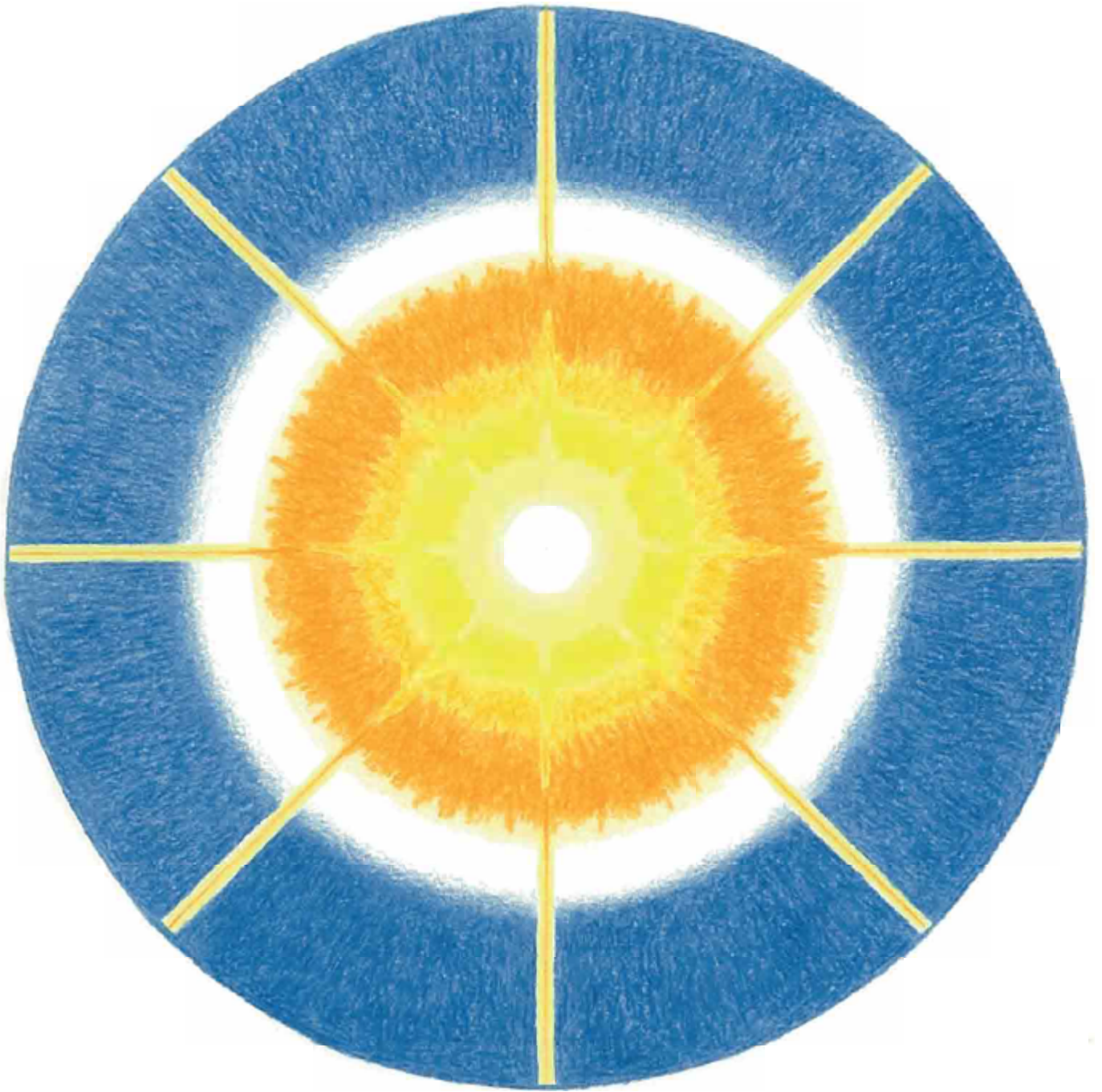

BEWEGINGSKERK

w e r k m a p

LITURGIE

 GOOI & STICHT
uitgeverij gooi en sticht bv baarn

Levensdans

*Threes van Dijck
Jan Peijnenburg*

Toen de Indianen onder de Amerikaanse onderdrukking verdreven werden van hun gronden en hele stammen werden uitgeroeid, bleek hun kracht toch onbreekbaar te zijn. Men ontdekte als oorzaak van die onoverwinnelijkheid hun religie. Het verbieden van hun natuurreligie, waarin de dans als een belangrijke krachtbron werd ervaren, moest leiden tot het verzwakken van hun levenskracht. Met name werd de Zonnedans verboden. Bij het ontwaken van een nieuwe dag was de Zonnedans het ochtendgebed van de Indianen, waarin zij de warmte, het licht en de liefde van de zon over zich lieten stromen. De zon als Gods verschijnen aan de hemel, de straling van hun God die de hele kosmos vervulde en hen raakte tot in de diepte van hun ziel.

In de (grootste Indische) stam van de Oraons zijn kleine minderheidsgroepjes overgegaan tot het christendom. Zij leiden een arm en bedreigd leven, wonend tussen radicale hindoes. Zij hebben wel hun Indische religieuze cultuur behouden. Uit hun midden zijn eigen inheemse priesters en vrouwelijke religieuzen naar voren getreden. In de jungle van het noord-westelijk deel van de provincie Bihar leeft een kleine christen-gemeenschap, waarbinnen de religieuze dans een vanzelfsprekende vorm van gebed en deelname aan de viering is. In lange dansende rijen, terwijl de tromslagen vallen en de belletjes aan de voeten rinkelen, beweegt men zich langzaam naar de kerk. Urenlang kan men zo blijven dansen, in een vaste kadans, dicht tegen elkaar, de handen gevouwen, geheel bij zichzelf en geheel bij elkaar.

Kardinaal Newman, die geleefd heeft van 1801-1890, beschreef de bewegingen van de bedienaren in de Hoogmis als 'sacred dance'. Hij zag in het liturgisch ceremonieel de kunst van het lichaam. De Franse denker Jacques Maritain sluit hierop aan: 'Er is niets mooiers dan een Hoogmis, een dans voor de Ark in 'slow motion', majestueuzer dan het voortschrijden van de hemelse gasten. En toch, in de Mis zoekt de kerk niet naar schoonheid of decoratieve motieven of een middel om het hart te raken. Haar enige doel is: aanbidding en vereniging met de Verlosser en uit deze liefdevolle verering stroomt een overdaad van schoonheid.'

De dansvloer van de kerk

In de twaalfde eeuw werd de dans verwijderd uit de christelijke kerken. Geen dans meer in de liturgie. Geheel geen toeval: in die zelfde 'beruchte' eeuw werd het gehuwde priesterschap afgeschaft. Het lichaam werd naar het tweede plan verwezen – tot in onze dagen. In de liturgie is het lichaam meer dan waar ook verstart en verstijfd. De beweging is er uit.

Dan wordt het vanzelf een eenzijdig verbaal en intellectueel gebeuren. Binnen de katholieke eredienst is de lichaamsexpressie van de voorganger teruggebracht tot het gebedsgebaar van de gespreide armen, terwijl de geloofsgemeenschap kan volstaan met een kruisteken bij de wegzending (uitzending?). Zelfs wanneer binnen de kerk de 'scheiding der geesten' zou zijn opgeheven, blijft de 'scheiding van lichaam en geest'.

De primaire vraag die ons als voorgangers en gelovigen gesteld wordt is: Willen wij de kerkelijke samenkomst meditatief laten blijven, denkend aan het ondenkbare, woorden zeggend en zingend, gezeten in rust? Of willen wij – daarnaast –: de gebedstaal van het lichaam (leren) spreken, ervarend het ervaarbare, geloven en vieren met geest én lichaam, in beweging komen? Communiceren met Christus: om in Hem en met Hem en door Hem ons met God te verenigen? Communiceren met elkaar: liefdevol en vreugdevol bijeen zijn in Christus?

Wanneer we in leven en vieren heel en al willen worden, zullen we de erfschuldige scheiding in onszelf moeten helen. Levensechte liturgie is levenscheppend: het leven wordt gevierd én wat gevierd wordt brengt leven voort. Liturgie is, omdat zij raakt aan het diepste in de mens waar zowel levensvervreemding als -verbondenheid kan ontstaan, geen vrijblijvend iets. Er binnen de liturgie alles aan doen om bij te dragen aan het overwinnen van het aloude dualisme (= bevrijding, verlossing) en de heelheid vieren, (be)oefenen en in gemeenschap met anderen verwerven, is niet facultatief maar wezenlijke opdracht. Er alles aan doen: ook dansen? Ja, bijvoorbeeld dansen... als tenminste duidelijk kan worden, dat hierdoor het ontstaan van een nieuw evenwicht en een nieuwe eenheid in het vieren van de liturgie bevordert kan worden – en daardoor de heelheid van het leven wordt gediend. Vanuit de hedendaagse liturgische praktijk moeten we echter van ver komen om schoorvoetend de eerste passen op de dansvloer van de kerk te durven zetten. Er moet iets paradoxaals gebeuren: door een geestelijke bevrijding komen tot een lichamelijke bevrijding – terwijl dan achteraf zal blijken, dat door de bevrijding van het lichaam juist de geest wordt bevrijd.

Bewegingskerk

Tijdens ons vijftien jaar lang leven en werken als priesterarbeiders ontstond de 'Bewegingskerk': een basisgemeenschap in de marge van de kerk, waar allerlei mensen uit de marge van kerk en samenleving elkaar vonden, een nieuwe gemeenschap vormden en de ervaring van grote geestelijke vrijheid met elkaar deelden. Niets wees erop, dat de schitterende kerk, die wij onder eigen verantwoordelijkheid aangingen, een 'danskerk' zou worden. De eerste de beste keer al, dat we daar Goede Week en Pasen vierden, deden dans en drama hun intrede. De strijd tussen goed en kwaad – in witte en zwarte kleding uitgebeeld – werd dansend gestreden. Muzikaal en choreografisch was dit nauw verwant aan ballet. Ook het solo-dansen van Maria Magdalena op de melodie 'I don't know' uit Jesus Christ Superstar was een 'optreden' in het midden en voor de gemeenschap. Maar toen het Kerstmis werd, dansten een Indonesische man en vrouw met hun kinderen voorop 'Follow me' van Oscar Harris. En we zongen tegelijk mee 'He is good for the children'... En het werd helemaal een bruisend en enthousiast gebeuren, toen we verder dansten met Bo-

ney M. 'Oh happy day'. Later in het jaar was er een vrouwenviering, voorgegaan door drie vrouwen, geassisteerd door de mannen. We dansten prachtige, krachtige liederen van Theodorakis, uit de Mauthausen-cyclus. En toen het weer Kerstmis werd en we de Antilliaanse gemeenschap mochten herbergen, werd het een waarachtig feest van bewegende zang en zingende dans. Daar kwam de dans tot stand 'Feliz Navidad', die sindsdien ieder jaar is terug blijven keren. De Bewegingskerk werd een feit. Vraag niet 'hoe' we dansten of waar het op leek. We dansten! Het ging erg tot onze verbeelding spreken, omdat we in toenemende mate ontdekten hoe ontspannend, verbindend en totaal een kerkelijk samenkomen door dans en beweging werd. Als iemand zou hebben opgemerkt 'dit is nu bidden met het lichaam', zou waarschijnlijk iedereen vreemd hebben opgekeken. Het was gewoon 'vreugdevol'. Wij beiden, die de eerste en laatste zorg hadden voor het reilen en zeilen van de Bewegingskerk, vroegen ons vanzelfsprekend af: Zijn er meer kerken of groepen die zich bezig houden met dans en liturgie – dans en religie; zijn er stijlen, choreografieën, speciale dansen ontwikkeld die zich bijzonder lenen tot deelname van de gemeenschap als geheel; zijn er plaatsen, opleidingen waar je op een gerichte wijze ervaringen kunt opdoen in het zelf leiden en ontwikkelen van dansen binnen het kader van de liturgie? Op het juiste moment valt dan een foldertje in de bus over een 'sacred-dance'-workshop in de Kosmos in Amsterdam. 'Sacred dance' – nooit van gehoord. We werden nieuwsgierig maar tegelijk aarzelend. In de harde wereld van de arbeid, die we dagelijks ondergingen, waren we bijzonder huiverig geworden voor al wat zweverig, heilig schijnend, geestelijk meerwaardig, devotioneel zou kunnen zijn. Maar wie niet zoekt, die niet vindt. Van ouds waren we aan dansen niet vreemd door onze ervaring met stijldansen, ijsdansen, volksdansen.

Het kan wellicht het 'dansen in de kerk' wat minder verdacht maken, dat juist wij het zijn die daar een hoge waarde aan zijn gaan toekennen, terwijl we toch de hitte van de strijd en het pure realisme van een daadwerkelijke solidariteit met de tot minsten gemaakten in de samenleving niet hebben geschuwd. Dansen is zéér, zéér goed. Vanuit die eerste kennismaking met 'sacred dance' hebben we ons zeven jaar lang zo'n beetje van de morgen tot de avond met dansen bezig gehouden. Voor ons persoonlijk is de dans een diepe beleving van religiositeit geworden. Het had voor ons pastorale prioriteit, de dans over de drempel heen te tillen en binnen te voeren in het liturgisch samen-bezig zijn. Het kwam niet voor niets op onze weg; de delen waaruit we een geheel konden scheppen vielen ons in handen. Dans en liturgie kunnen écht! De kerk waar we de dans tot op grote hoogte hebben gevierd, is echter onder de slopershamer gevallen. Na de 'gruwel der verwoesting' begon de 'grote verstrooiing'. Maar wat leefde bleef in leven, wat groeikracht in zich had groeide gewoon door. De levensdans lééft!

Levensdans

Het heeft alles met onze opvatting over religiositeit te maken, dat wij niet spreken van 'Sacred dance' maar van 'Levensdans'. Niet eerder en niet elders werd deze benaming ingevoerd dan in de Bewegingskerk. Waarom dit nieuwe woord?

In de Schrift wordt de dans zeventien maal vermeld als lofprijzing van God. Dat is niet veel. Iets wat echter zo tot het leven behoort, iets wat van alledag is, hoeft niet nadrukkelijk vermeld te worden. Zang en dans waren wezenlijke elementen. Woorddiensten zijn westers. Maar de psalmen van David waren levensliederen, de dansen van David levensdansen. Honderdvijftig liederen – honderdvijftig dansen wellicht. Dit was de volle Levensdans. Alles wat wij ermee kunnen bedoelen, werd daarin uitgedanst: vreugde en verdriet, opstandigheid en overgave, wanhoop en eenzaamheid, wraak en vergeving, berouw en boete, sociale bewogenheid en vrijheidsstrijd, vrede en ijver voor Gods huis, verheerlijking van de kosmos, de meest tedere liefde en verbond met God, aanbidding, smeking, dank. Het leven werd gezongen, het leven werd gedanst. Levensdans is: de dans waarin het leven in totale zin wordt gedanst. Tegelijk is het een voortdurend zoeken naar het (diepere) leven van de dans zelf – om deel te krijgen aan dat leven, die werkelijkheid en innerlijke kracht.

In het laatste decennium is de danswijze, die in verbinding staat met de religieuze werkelijkheid – zij het op kleine schaal – aan het opleven in Nederland en enkele omliggende landen. De aanduidingen zijn heel verschillend: 'sacrale dans', 'magische dans', 'mythische dans', 'sacred dance', 'gewijde dans'. Hieruit is te verstaan, dat er kennelijk heel verschillende accenten worden gelegd, waaronder heel verschillende opvattingen van religioisiteit schuil gaan. Door de naam Levensdans te gebruiken bedoelen wij deze danswerkelijkheid te onttrekken aan accentueringen, maar tegelijk het leven tot enige bron van de dans te verklaren. Alle voorafbepalingen en intenties vanuit andere bronnen beperken het leven van de dans. Gelukkig kwamen wij nog nergens de aanduiding 'christelijke dans' tegen. Vanuit deze optie hebben wij natuurlijk ook bezwaren tegen de naam 'gewijde dans', evenals wij die ook hebben tegen wijwater, gewijde kaarsen, priesterwijding. Water stroomt voortdurend uit de oerbron en is oerkrachtig. Licht komt rechtstreeks voort uit de zelfkennis van God. Mensen zijn goddelijke incarnatie. Er is geen 'sacrale' naast een 'profane' werkelijkheid. Heel de aardse en menselijke werkelijkheid is in zich drager van Gods scheppende aanwezigheid, waarbij iedere 'bovennatuurlijke' toevoeging een ontkenning inhoudt van de natuurlijke heerlijkheid van alwat is. Voor wie het leven verstaan en ervaren kan als een van God doorleefde werkelijkheid, is er maar één werkelijkheid. In het leven leeft God zichzelf – leven wij God. Je bestaan is Gods bestaan, je lichaam tempel van de Geest, je schoot lusthof van God. En dan mogen we misschien zelfs denken, dat de wording van de schepping, de evolutie van de wereld de wordingsgeschiedenis van God zelf is... Het leven is een religieuze werkelijkheid.

Welnu: het 'vieren' hiervan, het nadrukkelijk en bewust memoreren en expliciteren is de liturgie van het leven, waarbij soms de werkelijkheid die god is, 'God' wordt genoemd, maar meestal onder heel andere termen wordt aangeduid en beaamd: liefde, licht, plezier, strijd, vrede, mens en dier en bloem en leven. Als dit gedanst wordt, spreken wij van Levensdans.

Het leven vieren

Het samenkomen ter viering van het leven is altijd een ander gebeuren dan het leven zelf. Door rite, symboliek, abstractie en integratie kunnen essenties van leven zelfs sterker naar voren komen. Drama, uitbeelding, dans kunnen iets zichtbaar en voelbaar maken wat in het leven zelfs slechts verhuld en onaanraakbaar aanwezig is. Naar onze mening en ervaring is het juist de dans die de meeste en rijkste elementen in zich bevat, waardoor het leven in al zijn gestalten en betekenissen kan worden gevierd. Viering is een levensbehoefte. Zal het niet zo zijn, dat het vieren van geloof even eigen is aan geloof als het vieren van liefde aan liefde? Leven en vieren horen bijeen als denken en spreken. Wij noemen de aarde graag de dansvloer van de hemel. In de dans uit zich het lichaam geestelijk en de geest lichamenlijk. Wie religieus voelt met hart en zinnen dánst. Het is het biddend bewegen, het lichamenlijk bidden, waarin je raakt aan de lichamenlijkheid van God.

De meest oorspronkelijke vorm van gebed is de dans. De natuurmens of de mens die zich natuurlijk gedraagt, maakt de grondslagen duidelijk van de innerlijke ervaring, in de wijze waarop hij zich uit. Voordat de innerlijke ervaring van vreugde, verwondering, woede of verzet zich omzet in denkbeelden en begrippen, voordat daar woorden uit voortkomen, is er reeds de reactie van het lichaam in een extatische sprong, in een schreeuw. Waar iemand zijn vreugde niet op kan, waar emoties van geluk door alles heen breken, ontstaat een extase – gaat de mens uit-staan in een dynamisch kruis, de benen gespreid, de armen hoog. Dat zie je gebeuren bij de beslissende treffer in een voetbalstadion. Dit nu is ook het oergebaar van de mens, die zich biddend verheft tot God. Vóóordat er woorden over de lippen komen, vóóordat er een lied naar buiten stroomt, is er de dans. Om het leven wijsd en omvattend te vieren is de dans onontbeerlijk. Liturgie vraagt om dans.

Het gouden kalf en de heilige koeien

In 1983 maakten wij voor het eerst kennis met iets wat vagelijk met dans en religie te maken moest hebben – dit met het oog op mogelijke ontwikkelingen van dansen in de liturgie. We vonden daar niet wat we zochten – we vonden er méér dan we zochten: een heel breed scala van dansen – als door de natuur bijeengewaaide uit alle windstreken en richtingen, volken en culturen zoals die zich ooit met religie hadden bezig gehouden. Evenzovele 'ismen en dommen' kon je daarbij op de achtergrond weten. En als iemand nu, anno 1991 een sacred dance-groep binnenstapt, kan hij ervan verzekerd zijn hetzelfde tegen te komen, want volkomen argeloos en zorgeloos gaan daar pantheïsme en monotheïsme, boeddhisme en animisme, Griekse mythologie en christelijke mystiek hand in hand. Maar niemand noemt Boeddha of Jezus met name. Het blijft veilig en liefdevol anoniem, ieder kan er zichzelf blijven met eigen (gods)beelden, inzichten en levensbeschouwingen. Dit betekent al, dat ieder die sterk gehecht is aan een eigen geloofsidentiteit, moeite zal hebben met de snel wisselende en wisselvallige paradigma's die je voor de voeten worden getoverd. Binnen één en het zelfde uur kun je te maken krijgen met een Griekse stierenofferdans (Hassapikos), een dans uit Taizé (Adoramus te Domine), een vuurdans van Indiase oorsprong (Huambra) en een Israëliëse dans (Shirili Kinnereth). Kortom: hier is

onverbloemd sprake van syncretisme, een vermenging van godsdiensten. Als je dit erg vindt of verwarrend, zul je het gauw voor gezien houden. Als je dit verruimend vindt, iets universeels, en van mening bent, dat geen enkel open godsbeeld een ander godsbeeld helemaal uitsluit, kun je er misschien best mee uit de voeten.

De New Age beweging (met een sterk antroposofische inslag) vormde een vruchtbare voedingsbodem voor de ontwikkeling van 'sacred dance'. Mensen van de 'Nieuwe Tijd', op zoek naar nieuwere religieuze ervaring, vonden in dit dansmidden nieuwe geestelijke impulsen. In veel 'Nieuwe-Tijdscentra' wordt nog aan 'sacred dance' gedaan, veelal tot aan het moment dat men het lichamelijk te vermoeiend gaat vinden. Deze beweging heeft in ieder geval een duidelijk stempel gedrukt op repertoire, kader, opzet en beleving. Deze ontstaansgeschiedenis verklaart het syncretistisch karakter. Al moet gesteld worden, dat deze stromingen als eerste ertoe hebben bijgedragen, dat de religieuze dans weer kon oprijzen uit zijn as – dit 'dansgenre' is niet hun eigendom. Zelfs wanneer je openstaat voor het vernieuwende en intrigerende, dat zich in deze beweging aandient, en wanneer je er met kritische ogen naar blijft kijken – zul je in een willekeurige 'sacred dance'-groep al snel tot de bevinding komen, dat de sfeer van de 'Nieuwe Tijd' wat al te nadrukkelijk aanwezig is.

Dat zal kunnen blijken uit de samenstelling van het programma, de entourage en de sfeer. New Age blinkt niet uit in openheid, wel in 'ikkigheid'. En op de achtergrond is te voelen, dat zich hier – als in een spirituele supermarkt – een nieuwe 'universele' godsdienst aan het ontwikkelen is. Op de voorgrond is daar misschien niet eens zoveel van te merken, ofschoon je snel duidelijk kan worden, dat alles goed is als het maar geen christendom is. En dat is dan weer niet zo universeel...

Voor ons is dit allemaal reden genoeg de dans juist uit deze begrenzing vrij te maken en te werken aan een open sfeer.

Zonder de geboorteplaats van je eigen geloof te veronachtzamen, kan het heel verdiepend zijn de eigen dogmatische zekerheden tegen het licht te houden van andere religieuze intuïties en ervaringen. Geen enkel geloven of weten is absoluut, omdat de mens zelf het niet is. Het doet goed de eigen relativiteit te relateren aan die van anderen. Zo kan zelfs de eigen innerlijke zekerheid versterkt worden, kunnen nieuwe verhelderde accenten vallen, omdat je dan vanzelf dieper ingaat op je eigen geloofsessenties. Het is buitengewoon boeiend te ontdekken, hoe dezelfde en sterk verwante geloofsbeelden en ervaringsgegevens bestaan onder heel verschillende namen of categorieën. Kerstmis vieren als het geboortefeest van Christus of als geboortefeest van het licht (zonnwende), is een verschil maar geen tegenstelling. In het leven zelf en in de kosmische werkelijkheid ligt alles besloten, wat kerkelijk/christelijk aan openbaringswaarheid is opgepakt. Het eist wel een heel grote geestelijke souplesse en ontvankelijkheid om vanuit een strikt christelijke geloofspraktijk bijvoorbeeld deel te nemen aan het Michaëlsfeest, de Meiboomviering, het Midzomerfeest. Omgekeerd kunnen veel dansen uit de minder canonieke christelijke traditie, dansen uit natuurgodsdiensten of uit de sfeer van de algemene levensreligiositeit best – en zelfs zonder veel her-interpretatie – in het kader van een christelijke/katholieke viering worden opgenomen. Het wordt binnen Levensdans pas moeilijk, wanneer een 'specifieke' spiritualiteit gaat overheersen binnen een 'algemene' groep van mensen. Je

doet geen recht aan mensen, wanneer je bijvoorbeeld de christelijke feesten een te zwaar accent geeft of te veelvuldig in de aandacht brengt. Je kunt als groep natuurlijk wel kiezen voor een strikt christelijke signatuur.

Het wordt opnieuw moeilijk, wanneer in een algemene groep de 'Nieuwe Tijd' gaat domineren. Dan krijg je al gauw een gesloten, mistige, etherische atmosfeer, waar de magie de werkelijkheid verdringt, een zware sfeer ook waarvan mensen niet lichter en blijer worden. Ook hier weer: je kunt daar als groep voor kiezen. Niemand zal zich er dan tegen verzetten, wanneer zijdelingse koppelingen worden aangebracht met bijvoorbeeld astrologie, transmissie, healing – of in de aanvullende sfeer de kracht van stenen, de klank van schalen, de zang van mantra's met de beleving van de dans worden verbonden. Wij vinden, dat een groep en iedereen in een groep recht heeft op duidelijkheid.

Toen wij op een dansdag een volledige Mis wilden dansen, aanleren en vieren, maakten we dit tevoren bekend. Wie deelnam koos daardoor voor een integrale aanpak, zonder afzwakkingen terwille van de aanvaardbaarheid.

Toch zul je niet één keer, maar méerdere keren iets in jezelf moeten overwinnen, je zult ergens doorheen moeten om tot verwerving van een persoonlijke rijkdom aan dansen te kunnen komen. Nu in de tweede helft van deze eeuw de dans én als kunstvorm én als omgangsvorm hoog opleeft, valt het des te meer op dat in de officiële kerken daarvoor geen plaats ingeruimd is. Wel zien we vormen van beweging en dans opkomen in nieuwe spirituele groeperingen, waarmee wij persoonlijk zeker wel moeite hebben, omdat zij piëtistisch, spiritistisch, etherisch zijn: God de hemel in prijzen, terwijl ze de wereld met alle honger en ellende aan zichzelf overlaten. Als je dan in dat verband een menigte mensen van de Pinksterbeweging ziet, de armen in de hoogte, deinend, kwijnend – of charismatische groepen, die zich verre houden van de 'besmetting' van bevrijdingstheologie en basisbeweging, wegzwevend met de armen om elkaars schouders: durf je het dan nog wel aan om in een kritische gemeente of progressieve parochie de dans te introduceren?

Het antwoord op deze klemmende vraag vinden wij bij David: Hij danste voor de Ark, terwijl hij wist dat zijn eigen volk gedanst had rond het gouden kalf.

Voorgaande vaststellingen klinken niet vriendelijk. Toch is het gewoon zakelijk nodig, vooraf reeds bedacht te zijn op het gevaar van zeer uiteenlopende identificaties. Dan pas is het mogelijk een eigen christelijk kader te omlijnen (naar inhoud en vorm), waarbinnen de dans als authentieke religieuze werkelijkheid een plaats kan krijgen. Welnu: juist die ruimte hebben wij jarenlang al doende, al dansende be-experimenteerd.

Kerk in beweging

Wat hebben wij hiermee gedaan? We hebben alle dansen aangeleerd, die in grote lijnen het repertoire vormden; zoveel mogelijk hebben wij ook de achtergronden bestudeerd. We namen deel aan groepen, volgden werkdagen, zelfs een speciale dansopleiding, en maakten kennis met belangrijke dansleid(st)ers uit binnen- en buitenland. Geleidelijk ontstonden er verschillende levensdansgroepen binnen onze bewegingskerk – de deelnemers waren werkelijk van alle leeftijden – mensen uit de volksdanswereld sloten zich

aan, op zoek naar de diepere beleving van de dans – mensen met de meest uiteenlopende geloofsachtergronden vonden hier iets wat ze nergens anders vonden. Er traden plotse-ling heel nieuwe mensen toe tot onze gelederen. De ontmoetingen van mensen kregen een heel andere kleur. Er ging een nieuwe Geest waaien. Er gebeurden van die kleine natuur-wonderen: waar je in gespreks- of discussiegroepen na een jaar samenkomen vaak elkaars verschillen duidelijker bent gaan zien, gebeurt het in de dans dat je in een paar dansavon-den elkaar al zeer nabij bent. Niets geldt dan de innerlijke ervaring: het samen ondergaan van schoonheid in muziek en zang, in beweging en expressie, in warmte en aanraking van elkaar. Dan komen er momenten van een voelen van Gods versluierd aanwezig zijn, wordt de vreugde van de liefde voelbaar. Daarbij zijn niet meer van belang: geslacht, leeftijd, afkomst, geloofsopvatting, buitenkant. Na enige jaren met elkaar dansen wisten wij van de meesten niet eens van hun al dan niet gelovige achtergrond. Dat geeft een enorme ruimte. Je bent waard wat je bent, niet wat je gelooft. Grote geleerden en kleine wijzen staan hand in hand; de gezamenlijke ervaring wordt de nieuwe eenheid tussen mensen. 'Waar twee of meer in mijn Naam...', – ja, soms ga je dan op een nieuwe wijze verstaan, dat GóD aanwezig is waar mensen aanwezig zijn, er met-en-voor-elkaar zijn in een open levenseenheid van hart- en geestverwantschap. Wanneer je begint te dansen kan het ge-beuren, dat je een revolutionair veranderingsproces ondergaat. Je komt innerlijk in bewe-ging. Wat statisch is, vastgesteld, star en verstorven raakt van zijn plaats. Je ontmoet een ander niet meer vanuit een opstelling of status, maar beweegt je naar een ander. Deze nieuwe dynamiek zet een heel veld van innerlijke krachten in beweging. Je denkbeelden, je standbeelden van wet en orde verschuiven of vallen. En wat een héél wonderlijke ge-waarwording is: na enige tijd werden we er ons van bewust, dat ons godsbeeld zo grondig was veranderd. Door God in jezelf te zoeken 'in beweging', in bewegende muziek, door opgenomen te worden in de zelfde beweging als de aarde, de eenheidsbeweging met el-kaar, wordt God een bewegende, levende en lievende God, die stroomt en omarmt met de levendigheid van ogen en de straling van een lach. Dit verheugt ons het meest. Met deze godsvoorstelling weet je als aarde-mensen uit het avondland niet zo goed raad. De Panto-krator, zetelend in macht, is ons meer vertrouwd. Waarschijnlijk kunnen wij als mensen alleen dat in God verstaan en beleven... wat we zélf zijn. Om God anders te kunnen ver-staan, anders te kunnen liefhebben, moeten we zélf veranderen, op weg gaan naar ons zuivere zelf. Meer of minder, kortere of langere tijd moeten we aan het dansen. Gewoon maar eens doen. Onze voor-conditionering is niet optimaal, maar laten we ons maar geen frustraties aanpraten. Het is eenvoudigweg een nieuwe gedrags- en uitingswijze. De sterkste kant van Levensdans is wel, dat het nooit een optreden is van een groep voor een groep, nooit een solodansen maar per se een samen-doen van allen. Daarom kan er nooit applaus zijn. Degene die danst om (bijvoorbeeld als dansleiding) zichzelf te presenteren, is even herkenbaar als een pastor die zichzelf etaleert in woord en gebaar. Woorden van gebed die voortkomen uit het hart, liturgische gebaren die waarachtig zijn, brengen ont-roering en betrokkenheid teweeg onder de aanwezigen. Dansend zoek je de schoonheid van de dans, de vreugde om de schoonheid, die je zelf voortbrengt. Dans je om gezien en bewonderd te worden, dan vermindert de schoonheid van de dans, omdat de schoonheid vermindert van jezelf. Als het goed is, munt Levensdans uit in eenvoud.

Tot het inzicht gekomen, hoe gemeenschapsvormend de Levensdans is, hoezeer binnen dat kader aan velen die zich bewegen in het grensgebied van kerk en religie, kan worden geboden waarnaar zij op zoek zijn, hoezeer ook een maatschappelijk veranderingsproces hierdoor krachtig wordt ondersteund – gingen wij ertoe over een eigen opleiding tot Levensdans-leid(st)er in het leven te roepen. Wij verzorgden vijf volledige opleidingen en leidden in totaal vijfendertig mensen op.

Zo'n 150 dansen worden dan overgedragen: de muziek, choreografische dansbeschrij-ving, inhoudelijke dansomschrijving, tekst, herkomst, omliggende waardegebieden. Het héle 'erfgoed' wordt doorgegeven, opdat mensen van heel verscheiden oriëntaties hieruit kunnen kiezen wat bij hen past. Dit houdt onder meer in: mythische dansen (uit de oude en latere mythologie) – kosmische dansen (natuurdansen) – folkloristische dansen (volksdansen) – religieuze dansen (Israël – Taizé) – meditatieve dansen (klassieke muziek en zang) – beeldende dansen (moderne meditatiemuziek). In ons midden ontstonden te-gelijk de mooiste nieuwe dansen, meestal meditatief van aard en altijd diep verbonden met levenservaringen. Doordat de Levensdans zijn intrede doet in zeer uiteenlopende groeperingen, veranderen keuzen en stijlen, hetgeen moet worden gezien als een positieve groei, als worteling in de samenleving. Sommigen neigen sterk naar het beschouwende, naar binnen kerende. Anderen kiezen meer de kant van het communicatieve, het bruisen-de en uitwaaiende. Levensdans is voor iedereen en het leven is alles.

Terwijl Levensdans als algemeen kenmerk heeft meditatief-communicatief van karakter te zijn, zullen de dansen op klassieke muziek of religieuze muziek en zang bij uitstek naar binnen doen keren. Zij zijn als het ware de inademing, de weg naar binnen – die echter ge-volgd moet worden door uitademing, de weg naar buiten. Daarvoor zijn dansen belang-rijk die meer folkloristisch van aard zijn. Deze zijn meer expressief en communicatief. Vooral die dansen uit de wereld van de folklore zullen geschikt zijn om als Levensdans te worden ervaren en beleefd, die in meerdere mate een 'Sitz im Leben' hebben, levensbete-kenis, verbinding met diepere levenservaring. Veel volksdansen, vooral oude volksdan-sen, zijn dansen van het leven; anders waren ze al veel eerder in vergetelheid geraakt. Zij vertellen het leven. Deze levenservaringen werden gezongen en gedanst in het verleden; maar ook het hedendaagse levenslied verhaalt het leven. In principe is alle muziek, die uit positieve energie is ontstaan, geschikt als basis van levensdans-ervaring. Persoonlijk heb-ben wij een grote voorliefde voor Israëliische dansen, de oude chassidische dansen, veelal ontstaan na de stichting van de staat Israël, een en al godsvreugde rondom bijbelse motie-ven, met name het Hooglied van Salomon.

Viering van de dans

Levensdans is viering – viering van de dans. 'n Zogenaamd 'gewone' Levensdansavond is een viering. De ruimte waarin je danst, is of wordt gemaakt tot een 'ontvankelijke plaats' zonder deze in alle hoeken of kanten te hoeven schonen met wierook of zo. De plaats is belangrijk. Een café-zaaltje is niet het eerste wat je zoekt. Maar evenmin een erg devotio-neel aangeklede kerk of kapel. Dat is te ingevuld. Onze eigen Bewegingskerk was voor ons een ideaal oord: een plaats waar lief en leed van mensen was gedeeld, waar menselijke

warmte en geest gehuisvest waren; een plaats waar veel was gemediteerd en gezongen, veel stilte en gebed in de gewelven hing.

Behalve de ruimtelijke omgeving is de inkleding van de dansruimte mede bepalend voor het werkelijk kunnen vieren van de dans. Omdat het hier voornamelijk een kringgebeuren is met bijna uitsluitend kringdansen, is het middelpunt van de ruimte belangrijk. De cirkel is beeld van volmaakte eenheid, zonder begin en zonder einde. Het hart van de cirkel symboliseert God: het goddelijke-godinnige leven ook in onszelf, de kern van ons wezen. In deze symboliek gaan staan is jezelf religieus openen. Licht en bloemen in het midden verzinnebeelden de uitstraling van Gods aanwezigheid. Wanneer we bijvoorbeeld bij de Zonnedans naar het midden van de cirkel dansen, naar het licht, is dat een zinnebeeldig ingaan in het licht dat ons in werkelijkheid overstroomt: God is Licht. Dit is geen 'oproepen' van een werkelijkheid (magisch...), maar een 'bewustworden' van een werkelijkheid. De zon roept het beeld van God op; zij is bron van licht, warmte, energie, leven. De zon is een groot Gods-symbool. Frans van Assisi zong niet voor niets zijn Zonnelied. Het zal duidelijk zijn, dat – juist bij Levensdans – veel symbolen als dragende en verwijzende tekens aan de dansen ten grondslag liggen. In de structuur van de dansen, de aard van de bewegingen en de hele choreografie liggen de aanzetten tot innerlijke beleving. De oersymbolen als de rij, de kruisvorm, de cirkel, de balans spreken hun eigen taal. De richtingen, naar links of naar rechts, naar binnen of naar buiten bepalen de innerlijke beweging. De oer-elementen worden ook bewust gezien en verstaan als dragers van symbolische betekenis.

In het dansen van die verwijzende, symbolische betekenis kan zich dan iets van vereenzelviging voltrekken met de gedachte werkelijkheid. Daar zijn dan aarde, water, lucht en vuur. Daar zijn hemel en aarde, zon en maan, sterren en planeten; kosmische polariteiten als licht en donker. Allemaal ingangen naar een diepere werkelijkheidsbeleving. Symbolen zijn niet alleen tekens van de werkelijkheid, maar zijn werkelijkheid op een eigen wijze. Erkenning of ontkenning hiervan zijn zin of onzin van de trouwring bijvoorbeeld. En als het om eucharistievieren gaat, weten we daar nog heel wat meer van! Uiteindelijk zijn onze gedachten en gevoelens zelf beeld en werkelijkheid van het weten en het voelen.

Levensdans is zelf symbool. Symbool van een werkelijkheid, van alwat werkelijkheid is. Je danst symbolisch het leven, waardoor je vrij kunt komen van wat achter je ligt en vrij kunt komen voor wat voor je ligt. Je danst liefde en strijd, je danst jezelf, je danst God. Het is een werkzame en soms een verwerkings-symboliek: er gebeurt wat wordt verzinnebeeld.

Dat is een kracht die niet magisch wordt opgeroepen of wordt geprojecteerd, maar die in de natuurkracht van de dans zelf gelegen is. Bij de Indianenstam de Matachines is een dans bekend, die alleen door mannen wordt uitgevoerd die uit de oorlog komen. Zij wilend dansend terugkeren in hun heelheid.

De dansgestalte

Wanneer we in de cirkel gaan staan, openen we onze rechterhand in een ontvangend gebaar en reiken we onze linkerhand (de kant van ons hart) in een gevend gebaar. Op deze wijze verbinden we ons met elkaar en kan het leven (door)stromen van hand tot hand. Als je deel wilt uitmaken van de cirkel en je maakt deze gebaren, wil je niet alleen zelf dansen maar ook met anderen, samen onderweg zijn. Je geeft je hand, je geeft je hart. Een levensdansavond begint altijd met een opening: een moment van stilte om bij onszelf te komen, tot rust te komen ook; zo kunnen we ons losmaken van werk en zorgen. Dit is tegelijk – staande in een aaneengeschakelde cirkel – een afstemmen op elkaar. Deze opening kan dan ook zijn: verwelkoming, themastelling, aandacht voor afwezigheid die mee in de kring opgenomen worden. Ook zullen we nooit uiteengaan zonder een gezamenlijke afsluiting in de kring. Begin en einde zijn belangrijk als het kader waarin we met elkaar samen zijn. Dit kader is als de bedding, waarin de dans zijn stroomgebied heeft, waarin de dans de kans heeft zijn diepste levensbetekenis te openbaren. Dat kader hoeft overigens niet zwaar serieus te zijn. Je kunt op een heel joyeuse manier bijeen zijn en vanuit die innerlijke blijheid tot heel innerlijk dansen en dansbeleven komen. Het technisch leren van dansen is een grote activiteit, waarbij echter het leren kennen van de inhoud en betekenis van de dansen een moment van rust en bezinning is. Inzicht voedt het hart.

Het verloop en de inhoudelijke invulling van een dansavond zijn sterk afhankelijk van de betreffende leiding en het karakter van de groep. Of er plaats is voor een lied, een gedicht, gebed of stilte, zal per groep of zelfs per keer verschillend kunnen zijn. Dat hangt ook voor een deel af van soort en kleur van dansen die op het programma staan. Er is wel een bepaalde wetmatigheid wat het dansen zelf betreft. Het is van belang het goede evenwicht te vinden tussen de meer eenvoudige, rustige meditatie-dansen (waarmee we altijd beginnen en eindigen) en de moeilijkere, meer uitbundige folkloredansen (die de meerderheid vormen). Afwisseling is aangenaam. Voorts zal het belangrijk zijn, dat een avond niet 'kabbelend' verloopt, maar dat er een opbouw is naar een climax, of naar een centrum waarin alles zich verdiept. In het algemeen laat instrumentale muziek de ervaring meer open. Waar een lied gebruikt wordt – altijd wanneer er tekst is – moet als grondvoorwaarde gelden, dat de tekst bekend is. In een lied is de tekst – naast maat en muziek – de derde, gelijkwaardige component. De tekst niet kennen en het lied toch dansen is onzorgvuldig en onverantwoord. Met name voor de religieuze ervaring is het kennen van de betekenis van het lied van belang. Als het vers uit psalm 127 'Nisi Dominus': 'Je kunt het geluk niet maken – de Heer geeft het zijn vrienden zo maar, in hun slaap' je innerlijk al beweegt als het je leest, hoe meer zal je lichaam in beweging komen als je het dānst!

Voorgedante voorbeelden

In de achter ons liggende jaren, toen we de luxe kenden van een eigen kerk, kregen wij keer op keer het bewijs, dat dans en liturgie synoniem kunnen zijn: dans is liturgie. Zelfs mochten wij ervaren, dat dans en eucharistie een natuurlijke eenheid kunnen vormen. Wat uit woorden is opgebouwd, kan ook gedragen worden door het spreken van het lichaam in de dans. Een paar keer per jaar dansten we een volledige Eucharistieviering, met name op Lichtmis. De vaste gezangen, die dan worden gedanst, zijn uit de Misa Latino-Americana van Olivia Molina, de wisselende gezangen uit de Young Messiah naar een bewerking van Händels Messias door Tom Parker. Met Pasen dansten we als wisselende gezangen liederen van Huub Oosterhuis en Antoine Oomen, zoals 'Hoever is de nacht' en 'Soms breekt uw licht in mensen door'. Hiernaast kenden wij ook dansvieringen, die naar vorm en inhoud een heel universeel karakter droegen. Gelovigen hebben met elkaar gemeen dat zij gelovigen zijn. Dit waren open vieringen, die voor iedereen toegankelijk waren – om mee te ervaren of om mee te doen. Veel mensen stapten mee in de kring. Anderen dansten mee zonder te dansen. Want hoe boeiend en ontroerend kan het zien alleen al zijn van een mens die bidt, mensen in hun diepere zelf, een groep in gemeenschap. Religieuze theorieën en theologieën scheiden mensen – religieuze ervaring verbindt. Verschillen in geloofsdelen zijn dan niet langer relevant. Het woord scheidt – de Geest verbindt. Dit houdt echter niet in, dat er een kleurloze grootste gemene deler zou ontstaan uit zorg voor openheid en algemeenheid. Universaliteit betekent 'alzijdigheid'. Waar het leven in al zijn hevigheid aan de orde komt, bestaat geen eenzijdigheid. Onze dansvieringen waren altijd thematisch; we streefden er naar een samenhangende eenheid te creëren rond een zelfde gedachte. De samenstellende elementen van deze vieringen waren steeds: muziek – zang – dans – woord (lezing, gedicht) – psalm – overweging (actualisering) – meditatie (stilte) – gebed.

Ondanks de veelheid (volledigheid) van elkaar aanvullende en ondersteunende elementen, waren het heel nadrukkelijk 'dansvieringen': 11 tot 13 dansen 'droegen' als het ware het geheel, dat zich afspeelde tussen een openings- en een sluitingsdans. In zo'n opzet is het niet duidelijk wie nu eigenlijk de viering leidt vanwege een brede taakverdeling. Het gebeurt gewoon! Een heel rijk thema dansten we met Pinksteren: het Vuurfeest. Het midden: veel lichtjes om de grote kaars, symbool van de Verrezenen. Het ontsteken van het vuur, het licht en het steeds lichter maken is dan een ceremonieel gebeuren, zeker op Pinksteren. De dans waar alles om draaide was Ashrei Ha'isch, de Israëlitische dans van 'de brandende braambos'. Mozes voor het brandende niet verterende vuur, waarin God hem verschijnt. Beeld van de werkelijkheid. God is als het vuur dat de vlam van het hart brandende houdt. God is als het levenssap in bomen en struiken, onzichtbaar aan de buitenkant maar er overal in aanwezig. Een aanwezigheid die de natuurlijke werkelijkheid niet verdringt of opheft, maar het bestaan geeft. Ziel van alwat is. Soms voel je zoals Mozes de Onzichtbare. Maar toen Mozes daags daarna ging kijken, hoe de braamstruik er bij stond, zag hij niets anders dan een groene struik, fris als na een lenteregen. Geen spoor meer van God te zien... We lazen het verhaal de 'vurige tongen'. We zongen het lied van het Pinkstervuur en het schitterende lied van Huub Oosterhuis 'Ik zal er zijn', dat we eerder vierstemmig hadden ingestudeerd. Maar ook de Socialistische Internationale (op de

tekst van niemand minder dan Henriëtte Roland Holst) had daarin zijn plaats. De vele talen... Met teksten over vuur en licht, het verhaal van de rijke bramenplukker van Godfried Bomans en de onsterfelijke tekst van Paulus over de 'Ene Geest en de vele gaven' wisselden we de dansen af, dansen van licht en vuur. En als je ooit de Zonnedans wilt dansen, dan met Pinksteren, midzomer – naar psalm 18, waar de zon als een bruidegom uit het bruidsvertrek komt, als een held die juichend zijn tocht onderneemt. Zo kwam Pinksteren in een nieuw licht staan, kwamen wij in het Licht staan.

Bewegende beelden

Toen Omer Gielliet, de beeldhouwende pastoor van Breskens, zijn twaalf apostelen uit aangespoelde boomstammen had gehakt – en Jezus, de kleinste, ingetogen, met de ogen naar binnen gekeerd in het midden had geplaatst – wilde hij dit vieren. Apostolische zending was het thema van de eucharistieviering. Wij zouden als Levensdansgroep eraan bijdragen, dat dit op een sprekende en heel directe manier reliëf zou krijgen. Met tekstboekjes en al arriveerden wij op zaterdagmiddag om, zoals met pastoraal werkster Maria was afgesproken, tevoren nog met zoveel mogelijk mensen wat eenvoudige dansen te oefenen. Maar Omer zei: 'Moet dat nu echt, dansen – wij zijn met heel andere dingen bezig, met Amnesty en vluchtelingen hulp'. 'Ja, maar wij zijn er al...'. Vervolgens werd de halve kerk afgebroken: de banken, die zoals te doen gebruikelijk keurig in rijen achter elkaar stonden, werden in een groot vierkant gezet. In die nieuwe leegte begon de scheppende fantasie van Omer op te leven: hij haalde een grote boomstronk, die er uitzag als een labyrint uit de kelder, legde die in het midden, zette daarop een beker, een schaal met brood, een roos. Toen sloegen de kerkdeuren open, en was daar Maria met wat kinderen, mensen van andere leeftijden, wat vakantiegangers. Kyrie, Gloria, een paar eenvoudige meditatieve dansen – in anderhalf uur tijd voldoende aangeleerd met voldoende mensen om heel de kerk straks mee te nemen in de dans. De kerk liep vol, leek zelfs voller, maar was gewoon eerder vol in deze nieuwe opstelling.

Dat was de eerste gewinning: elkaar in het gezicht zien in plaats van op de rug. De pastoor moest voor het eerst zijn paramenten uit laten – hij liep immers bij het binnenkomen voorop, aan de 'kop' van een lange rij dansende mensen. Dat was prachtig. We dansen op die dag, naast de vaste gezangen, als wisselende gezangen Israëlitische dansen, aansluitend op het thema. Steeds meer mensen stonden op van hun plaats om mee te gaan dansen; op het laatst werd het één grote dansende en bewegende gemeenschap.

Omer verbaasde zich zó over de ruimte, dat hij bij zijn preek op en neer bleef lopen en op het einde zijn hele kerk zo ongeveer had gehad. Hij zei: 'We gaan dansen om straks sterk te zijn in de strijd'. Bij de Santo-dans stond een kindje van vier naast een bejaarde man zo hoog mogelijk de armpjes in de hoogte te steken. In een lange labyrintdans dansten we het Agnus Dei, langzaam naar binnen draaiend achter de voordansende herder aan. Van daaruit trad hij iedereen weer tegemoet, om brood te laten eten en wijn te laten drinken en daarbij wat van Jezus te verhalen. Bij de zending stond hij daar alleen in het midden, wees de mensen alle kanten op, naar noord en oost en ...zeggend 'Ga er op uit...!' Na afloop begroetten we elkaar met een andere warmte, want door zó te vieren rijpt er warmte in je

lijf. Omer zei: 'Ik weet niet wat er met mij is gebeurd, maar ik denk dat ik er nooit meer aan zal kunnen wennen daar ginds weer hoog boven en tegenover de mensen te staan! En een jongetje zei: 'Papa, dat heb ik nog nooit meegemaakt, dat je in de kerk mag dansen'. 'Jongen', zei de vader, 'ik ben dan zoveel ouder dan jij en ook ik heb dat nog nooit meegemaakt'. Toen we de kerk weer in de oude staat hadden teruggebracht en huiswaarts keerden, zeiden we 'Zie je wel dat 't kan!'

Sprong in het licht

De integratie van de dans in het liturgisch gebeuren vereist een grote liturgische feeling en een grote piëteit om te kunnen bewerkstelligen, dat hier een organische groei ontstaat. Dan krijgt het kans om te wortelen. De dans zal moeten worden geënt op de stam, moeten aansluiten op wat er leeft aan elementen van beweging. Anders vindt er afstoting plaats, en treedt het afweermechanisme van de traditie in werking. Mensen zullen moeten gaan begrijpen, dat het een terugkeren is naar de traditie. Wie de dans weer wil terugbrengen in de liturgie, zal bekend moeten zijn met de christelijke theologie en mystiek – kerkhistorisch inzicht moeten hebben – en liefde voor het verleden. Wie de bestaande liturgie met een rancuneuze arrogantie tegemoet treedt, kan haar alleen maar verminken, niet van haar eenzijdigheid laten genezen. Het zou daarom van het grootste belang zijn, wanneer liturgie-studenten en liturgen (uiteraard mét medewerk(st)ers uit liturgie-werkgroepen) zélf de stoute dansschoenen zouden aantrekken om daardoor zélf de dans als beleving van liturgie te kunnen gaan leiden en ontwikkelen. Professionele hulp van buiten zal moeilijk te vinden zijn, omdat slechts weinigen voldoende kennis hebben van de beide bij deze integratie betrokken gebieden om op adequate wijze de dans deel te laten uitmaken van de liturgie – zonder de samenhang te verbreken of de dans te degraderen tot randversiering, intermezzo of variant.

Wij zelf hebben leiding en verantwoordelijkheid voor de Levensdans overgedragen aan anderen, omdat wij nu een 'volgend stuk pastorale weg' moeten gaan. Anderen zullen nu staan voor de uitdaging met velen 'de kerk binnen te dansen', te dansen uit liefde tot God.

Hink stap sprong

Om Levensdans tot volle bloei te laten komen zal het juist zijn drie fasen duidelijk te onderscheiden. Onmiddellijk moet daarbij worden gesteld, dat iedere fase op zich volwaardig is. Er is de volgende fasering en volgorde van ontwikkeling aan te geven: eerst dansen met de Indianen in het vrije veld – dan met de Oraons de kerk in dansen om daar een eigen dansgestalte te scheppen en daarna met Newman en Maritain dansend Hoogmis vieren. Of wat concreter: eerst een Levensdansgroep in het leven roepen binnen parochie of gemeente 'als buitenliturgisch gebeuren'; vervolgens met deze groep, bijvoorbeeld op de hoogtijdagen van het kerkelijk jaar, een eigen liturgische dansviering houden, niet bepaald door een kader met vaste rituelen; ten slotte deel uitmaken van een bestaande,

vaststaande liturgie en daarmee samenvloeien. De weg van groei en ervaring naar de derde fase toe zal nodig zijn om ooit zo ver te komen, dat in een eucharistieviering het hele volk danst!

Dat zal een droom zijn...

